

СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті розглядаються різноманітні концепції генезису соціального інституту та здійснюється їх соціально-філософський аналіз. Обґрунтовується роль і місце соціального інституту як основного елемента в соціальній структурі суспільства.

Вступ

Суспільство – це надзвичайно складна система, що має свою внутрішню соціальну структуру. Формування оптимальної структури суспільства є актуальною проблемою протягом усієї історії його соціального розвитку. Під соціальною структурою розуміють будову суспільства в цілому, сукупність стійких зв'язків між його основними функціональними взаємодіючими сферами (політикою, економікою, культурою, освітою тощо), що виступає як сукупність форм соціальної організації та діяльності. В такому випадку її елементами є окремі сфери життєдіяльності людей та відповідні їм соціальні інститути [1, с. 209]. Соціальна структура характеризується стійкими зв'язками та взаємозалежностями між будь-якими елементами суспільства, кореляцією; регулярністю, стійкістю, повторюваністю взаємодій; наявністю рівнів, ієрархії; регулюючим, динамічним контролем за поведінкою елементів тощо [2, с.186]. Основним елементом соціальної структури суспільства є соціальний інститут, який координує та інтегрує безліч індивідуальних дій людей, упорядковує соціальні відносини в певних сферах суспільного життя. Соціальні інститути взаємодіють з іншими елементами соціальної структури (соціальні спільноти, соціальні групи, соціальні ролі і статуси та ін.), утворюючи основу суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій

Проблема вивчення соціальних інститутів бере свій початок ще з періоду становлення та інституціоналізації соціології як науки. Так, ще в працях

О. Конта, Г. Спенсера та Е. Дюркгейма піднімається питання вивчення соціальних інститутів і займає провідні позиції, адже вони пояснюють певні аспекти розвитку людського суспільства.

Філософська розробка поняття «соціальний інститут» бере початок у працях А. Гелена (філософія інститутів), К. Касторіадіса в межах концепту «експліцитної уяви», Е. Макінтайра у зв'язку з практикою. Своєрідну інтерпретацію соціального інституту пропонує М. Бубер у площині дистанції між Я і Воно, тобто дистанції між почуттям (внутрішнім) і інститутом (зовнішнім). Концепція соціального інституту М. Бубера багато в чому спирається на розрізнення Ф. Тьонісом у контексті формальної соціології спільноти і суспільства.

Саме поняття «соціальний інститут» увів до наукового вжитку Т. Веблен, який, на відміну від Г. Спенсера, мав власні погляди щодо сутності соціального інституту. Т. Веблен називав інститутами звички та стереотипи мислення і

поведінки, що поділяються великою кількістю членів суспільства. Таке розуміння соціального інституту відноситься до наукового арсеналу «старого або традиційного» інституціоналізму [3, с.50]. На противагу «природному» обґрунтуванню виникнення інститутів, до цього поняття залучаються, зокрема, М. Вебером та К. Марксом, елементи «штучності», або соціальної інженерії. Інститути починають розглядати як конструкти, що склалися в результаті послідовно проведеної людьми об'єктивної реальності. [4, с. 13]. В межах будь-якого соціального інституту поведінка індивіда регулюється відповідно до норм, правил та стандартів, що відповідають його діяльності та потребам суспільства, які він задовольняє.

Важливе місце у розвитку концепції соціального інституту займає структурно-функціональна теорія Т. Парсонса. Він розглядає суспільство як систему соціальних відносин та соціальних інститутів. Останні являють собою специфічні вузли чи скріплення соціальних відносин і як такі складають статусно-рольову структуру суспільства. Загалом у теорії соціальних інститутів Т. Парсонса міститься два компоненти: функціонально-рольовий і ціннісно-нормативний. Функціональний аспект у розумінні соціальних інститутів розвиває Н. Луман. У поняттєвих межах теорії систем, на його думку, інститути виконують функцію розвантаження і водночас стабілізації очікувань поведінки й очікування очікувань індивідів. Що ж до нормативістського підходу, тут соціальні інститути тлумачаться як системи правил, кодів, смислів. Цей підхід представлений у сучасній політичній філософії Заходу у працях Дж. Роулз у теорії справедливості, П. Рікера – у феноменології самості, Ю. Габермаса – в комунікативній теорії [4, с. 14]. Такі погляди щодо вивчення поняття соціального інституту є досить популярними у соціально-філософській думці, але не розкривають повністю його сутності.

Постановка завдання

Основною метою даної статті є соціально-філософське осмислення генезису, сутності та функціональності соціальних інститутів у соціальній структурі суспільства з метою пошуку принципово нових ідей, підходів та напрямків, орієнтованих на відкриття нових перспектив та механізмів інституційної еволюції сучасних суспільств.

Основна частина

Соціальні інститути діють у системі соціальних структур суспільства від імені суспільства і в інтересах людей з метою задоволення їх потреб. Будь-який соціальний інститут виникає тільки тоді, коли виникає певна соціальна потреба, і функціонує

доти, поки існує ця потреба. Відпадає потреба – і соціальний інститут стає непотрібним, навіть виступає гальмом суспільного життя. Тобто інститут, будучи сукупністю взаємозв'язків та систем поведінки людей, визначається їх потребами і діє в їх інтересах. Хоча сам соціальний інститут формує соціальні взаємозв'язки і норми поведінки, все ж стосунки між людьми здійснюються не в межах соціального інституту, але інституційні зв'язки і стосунки використовуються іноді практично. Це викликає необхідність формування соціальних спільностей людей тощо. Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що кожен соціальний інститут охоплює різноманітні соціальні спільності і визначає їх поведінку в суспільстві. Отже, соціальний інститут – це своєрідна форма людської діяльності, заснована на чітко розробленій системі правил і норм відповідно до соціального статусу та ролі, а також на розвинутому соціальному контролі за їх здійсненням. Соціальні інститути підтримують соціальні структури і порядок, стабільність у суспільстві.

Процес виникнення та становлення соціальних інститутів як основних структурних елементів суспільства називається інституціалізацією. Інституціалізація – надзвичайно складний, тривалий і поступовий процес, що являє собою формування різноманітних типів соціальної практики в якості соціальних інститутів. Важливо зауважити, що інституціалізація проявляється як процес досягнення системного рівня організації певної сфери діяльності, і ступінь його завершення визначає рівень впливу сфери діяльності в життєдіяльності всього суспільства.

Соціальний інститут – це організована система зв'язків та соціальних норм, правил, що об'єднує найбільш значимі суспільні цінності і процедури, які задовольняють основні потреби суспільства. В даному випадку суспільні цінності тут розуміються як ідеї та завдання, суспільні процедури – стандартизовані зразки поведінки в групових процесах, а система соціальних зв'язків – набір ролей та статусів, завдяки яким ця поведінка здійснюється і утримується в певних межах [5, с. 121-177]. Соціальні інститути виконують у суспільстві роль «стабілізатора» суспільних відносин, регулюючи, стандартизуючи поведінку своїх членів. Основне призначення соціальних інститутів – сприяти задоволенню матеріальних і духовних, особистих і суспільних потреб своїх членів в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства.

Цікавими й вагомими щодо виявлення сутності та виникнення соціальних інститутів є погляди представників соціології знання. Так, П. Бергер та Т. Лукман пояснюють виникнення соціального інституту механізмом габітуалізації, тобто узвичаєння, що супроводжує будь-яку людську діяльність. Габітуалізація звільняє індивіда від здійснення вибору в знайомих, типових ситуаціях, спрощуючи їх шляхом стандартизації. У цьому розумінні соціальний інститут – це будь-яка типізація людського досвіду. Процес габітуалізації перебуває в нерозривному зв'язку з

інституціалізацією [6, с.15]. В дійсності, інститути, як правило з'являються в достатньо багатьох спільнотах. Проте важливо зазначити, що в теорії процес інституціалізації взаємної типізації буде мати місце навіть у тому випадку, якщо лише два індивіди розпочинають взаємодію наново. Зародки інституціалізації з'являються в кожній соціальній ситуації, що продовжується протягом певного часу [7, с.93-95]. Габітус забезпечує відтворення соціальних інститутів: структура інституту вписується у внутрішню структуру індивіда і відтворюється в його майбутніх практиках. У той же час габітус вписує індивіда в існуючі соціальні структури, генеруючи практики і уявлення так, що вони стають об'єктивно адаптованими до соціальних відносин, результатом яких вони є [8]. Найважливіша частина габітуалізації людської діяльності пов'язана на практиці з процесом інституціалізації. Інституціалізація має місце скрізь, де здійснюється взаємна типізація узвичаєних дій різними суб'єктами.

Згідно з поглядами П. Бергера та Т. Лукмана, інституційний світ сприймається в якості об'єктивної реальності, створеної людиною. Процес, завдяки якому екстерналізовані продукти людської діяльності набувають характеру об'єктивності, називається об'єктивацією. Інституційний світ, як і будь-який соціальний інститут – це об'єктивна людська діяльність [7, с. 101-102]. В даному контексті інститути постають перед індивідами в якості історично-об'єктивних беззаперечних фактів, яким вони не можуть суперечити. Інститути самі по собі мають примусову владу над індивідом завдяки силі своєї фактичності та механізмам контролю, якими зазвичай вони наділені. Отже, соціальні інститути вже завдяки самому факту свого існування контролюють поведінку індивідів, встановлюючи певні її зразки. Так, важлива роль у становленні та утворенні інститутів суспільства належить механізму соціального контролю [7, с. 93]. Соціальний контроль – найефективніший механізм, за допомогою якого соціальні інститути організують життєдіяльність своїх членів. Він виступає способом саморегуляції соціальної системи, забезпечує упорядковану взаємодію її компонентів завдяки нормативному регулюванню. Основне завдання соціального контролю полягає в створенні умов для стійкості тієї чи іншої соціальної системи, а також збереженні соціальної стабільності.

На думку Ж. Гурвіча, в суспільстві існують різні сфери соціального контролю, які, в свою чергу, мають різні ієрархії цінностей та ідеалів. Серед таких сфер соціального контролю слід відзначити релігію, мораль, право, мистецтво, пізнання та навчання. Співвідношення між цими сферами соціального контролю визначається конкретним типом суспільства. Окрім того, в різних суспільствах можуть домінувати різні підгалузі цих сфер [9, с.135–136]. Однією з передумов динамічного розвитку суспільства є постійні зміни соціального контролю, його адаптація до соціальних умов і

цілей, що виникають у процесі соціального розвитку.

Об'єктивізація та історизація соціальних інститутів зумовлюють необхідність розробки спеціальних механізмів соціального контролю. Відхилення від інституційно заданих зразків, норм, правил поведінки стає можливим, як тільки соціальні інститути стають реальностями, які є відірваними від первинних соціальних процесів, у контексті яких вони виникають. Тобто, на думку П. Бергера та Т. Лукмана, більш імовірним є той факт, що поведінка індивіда буде відхилятися від тих програм (зразків, норм та правил), що встановлюються для нього іншими суб'єктами, ніж від тих, які він сам для себе встановлює. Перед новим поколінням постає проблема виконання існуючих у суспільстві правил, порушення яких передбачає відповідні санкції. Інститути повинні утверджувати свою владу над індивідом незалежно від тих суб'єктивних значень, які він може надавати тій чи іншій конкретній ситуації, а також постійно підтримувати пріоритет інституційних визначень ситуації щодо спроб індивіда визначати їх по-своєму, наново. Чим більше поведінка індивіда буде інституціалізованою, тим більше вона буде передбачуваною, а отже і контрольованою [7, с. 105]. Така поведінка індивіда заснована на повторенні вже розроблених схем дій та спрямована на отримання вже відомого результату відомими засобами.

Кожний соціальний інститут має свій специфічний набір елементів, ступінь організованості та функції. Структура соціальних інститутів містить певний набір взаємопов'язаних елементів, серед яких можна виокремити наступні: мета і сфера діяльності соціального інституту; функції, що передбачають досягнення мети; цінності, ідеали, символи, норми, правила, санкції; зразки діяльності і поведінки індивідів; нормативно-обумовлені соціальні ролі та статуси; засоби і заклади досягнення мети і реалізації функцій тощо. Ця система структурних елементів соціальних інститутів забезпечує задоволення найважливіших потреб людей, створює передумови для вирішення конфліктів, що виникають у процесі повсякденного життя, забезпечуючи рівновагу і стабільність в межах тієї чи іншої соціальної спільності і суспільства загалом.

Значна увага в дослідженнях проблеми соціальних інститутів приділяється вивченню й аналізу їх функцій, а також впливу соціальних інститутів суспільства на соціальні риси особистості, особливо в добу дезінтеграції і радикальної трансформації суспільних процесів [10, с.11]. Так, у радянській та зарубіжній соціології набув поширення підхід до визначення соціальних інститутів за сферами життя суспільства (політичного, економічного, духовного). Ця класифікація соціальних інститутів властива таким зарубіжним ученим, як: Е. Дюркгейм, у концепції якого за соціальні інститути приймаються держава, сім'я, мистецтво, релігія, мораль; Т. Веблен – держава, сім'я, право і приватна власність; Р. Мілс – корпорації, армія, держава; Н. Смелзер – сім'я, мораль, право, економічна система, освіта. Але така класифікація здійснюється, як правило, в

контексті загальних процесів інституціоналізації суспільства, що дає змогу пояснити правомірність таких підходів. Загальним майже для усіх названих підходів до вивчення соціальних інститутів вважається функціональна здатність їх налагоджувати суспільне життя і соціальний порядок шляхом узгодження, об'єднання, організації та інтеграції намірів і поведінки соціальних суб'єктів, структурних і функціональних компонентів суспільної системи [11, с.12]. Таким чином, функціональним є той соціальний інститут, що регулює життєдіяльність членів суспільства та здатен задовольняти найважливіші їх потреби.

У західній філософії і соціології до найважливіших функцій соціальних інститутів зазвичай відносять: відтворення членів суспільства; соціалізація (передача цінностей); виробництво і розподіл ресурсу; налагодження порядку і підтримка морального клімату. А вітчизняний соціолог Ю. Андреев, найважливішими функціями соціальних інститутів вважає відтворення існуючих видів діяльності і суспільних відносин. В. Тарасенко називає основними функціями соціальних інститутів такі: опрідметчування діяльності; закріплення, реалізацію й відтворення суспільних відносин; задоволення потреб, відбиття й регулювання інтересів; налагодження соціальних зв'язків; стабілізацію плинності соціального життя; забезпечення спадкоємності у використанні культурних цінностей; передачу досвіду, навичок і норм соціальної поведінки; застосування санкцій, що заохочують одні й придушують інші види поведінки. Більш узагальнено ці функції визначаються як організаційні, виховні, регулятивні [11, с. 29]. Багатогранність у визначенні функцій соціальних інститутів зумовлюється широкою, різнобічною діяльністю людини в суспільстві, що є підставою первинної інституціалізації і наступних процесів налагодження та стабілізації взаємодії соціальних суб'єктів, розподілу життєвих ресурсів та організації й підтримки соціального порядку.

Успішне функціонування соціальних інститутів пов'язано з наявністю в рамках інституту цілісної системи стандартів конкретних членів суспільства в типових ситуаціях. Ці стандарти поведінки є нормативно врегульованими: вони закріплені нормами права та іншими соціальними нормами. В ході практики виникають певні види соціальної активності, причому правові та соціальні норми, що регулюють цю діяльність, концентруються в певну легітимізовану і санкціоновану систему, що забезпечує в подальшому цей вид соціальної діяльності. Саме такою системою і виступають соціальні інститути [12, с. 993]. Інституціональні норми, правила, зразки поведінки є важливим механізмом у суспільній діяльності та взаємодії.

Висновки

Важлива роль у забезпеченні та підтримці функціональності суспільства, як соціальної системи, належить соціальним інститутам. Соціальний інститут – це своєрідна форма людської діяльності, заснованої на чітко розробленій

ідеології, системі правил і норм, а також розвинутому соціальному контролю за їхнім виконанням. Інституціональна діяльність здійснюється людьми, організованими в групи чи асоціації, де проведений поділ на статуси і ролі, відповідно до потреб даної соціальної групи чи суспільства загалом. Інститути, таким чином, підтримують соціальні структури і порядок у суспільстві.

Будь-який функціональний інститут виникає й діє, виконуючи ту чи іншу необхідну життєву функцію. Соціальний інститут забезпечує суспільство основними навичками та установками, визначає конкретні норми, устанавлюючи свої суспільні рамки.

Всі соціальні інститути будь-якого суспільства різною мірою об'єднані, взаємопов'язані між собою, а також мають змогу впливати один на одного. Соціальні інститути суспільства – це складна інтегрована система. З появою нових потреб у суспільстві виникають і нові соціальні інститути з метою їх задоволення. Виникаючи протягом усього розвитку суспільства, соціальні інститути не залишаються незмінними, вони постійно розвиваються і вдосконалюються відповідно до вимог часу, культури тощо. Внутрішня узгодженість діяльності всіх соціальних інститутів є необхідною умовою нормального функціонування і розвитку всього суспільства.

Список літератури

1. Новикова С.С. Социология: история, основы, институционализация в России / С.С. Новикова – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж:

Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 464 с. (Серия «Библиотека студента»).

2. Кравченко С.А. Социология: Парадигмы и темы: Учебник для высших учебных заведений / С.А. Кравченко, М.О. Мнацаканян, Н.Е. Покровский Московский Государственный ин-т междунар. отношений МИД РФ (МГИМО-Университет). – М.: Изд-во «Анкил», 1997. – 404 с.

3. Астахова Е.В. Трансформация социальных функций высшего образования в современных условиях / Е.В. Астахова – Х.: ХГИ «НУА», 1999. – 74 с.

4. Анджей Гжегорчик. Життя як виклик. Вступ до раціоналістичної філософії / Анджей Гжегорчик. – Варшава-Львів: Scholar, 1997. – 264 с.

5. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; [пер. з англ. І. Дзюбі]. – К.: Основи, 2000. – 198 с.

6. Тур М.Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів / М.Г. Тур – К.: ПАРАПАН, 2006. – 396 с.

7. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Бергер П., Лукман Т.; [пер. с англ. Е. Руткевич]. – М.: «Медиум», 1995. – 323 с.

8. Батурчик М.В. Габитус. Энциклопедические статьи, связанные с творчеством Пьера Бурдьё. Электронный ресурс. URL: <http://bourdieu.name/content/gabitus-enciklopedija-sociologii> (дата обращения: 22.15.2011).

9. Касьянов В.В. Социология права. / В.В. Касьянов, В.Н. Нечипуренко. – Ростов на Дону: Феникс, 2001. – 480 с. (Серия «Учебники «Феникса»).

10. История социологии. XIX – начало XX века : в 2 ч. / А.В. Воронцов. – М.: Гуманитарный издательский центр «ВЛАДОС», 2005 – Ч. 1: Западная социология. – 2005. – 423 с.

11. Войтович С.О. Соціальні інститути суспільства : рід, влада, власність / С.О. Войтович – К. : НАН України, Інститут соціології, 1998. – 120 с.

12. Социология: [энциклопедия / сост.: А.А. Грицанов и др.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с.

И.В. Литовченко

СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ КАК ОБЪЕКТ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОГО АНАЛИЗА

В статье рассматриваются различные концепции генезиса социального института и осуществляется их социально-философский анализ. Обосновывается роль и место социального института как основного элемента в социальной структуре общества.

I. Lytovchenko

SOCIAL INSTITUTIONS AS SUBJECTS OF SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

This article treating concepts of the genesis of social institutions and by their socio-philosophical analysis. Substantiates the part and place of social institutions as a key element in the social structure.